

розвивався. Через це певна частина демократичних сил України, що зорієнтована на ліберальні моделі сучасного західного світу, пропонує прищеплювати ці ідеї на ґрунті нашої держави саме в «західному» варіанті. Та щеплення, як відомо, не завжди приживаються: політичні, економічні, національні українські особливості стають цьому на заваді. І все ж, на нашу думку, лібералізм – це саме та ідея, яка б могла об'єднати, згуртувати й примирити суспільство посередництвом свого головного постулату – збереження права кожної особи окремо й усіх разом. Але для цього слід ще чимало докласти зусиль як теоретикам, так і практикам цієї концепції.

Список літератури:

1. История политических и правовых учений /Под ред. В.Нерсесянца. М., 1997.
2. Українська державність у ХХ ст.: Історико-політичний аналіз. К., 1996.
3. Рибалка І.К. Історія України. Х., 1997.
4. Історія України: нове бачення: У 2-х т. К., 1994. Т.1.
5. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе: У 2-х т. К., 1994. Т.1.
6. Драгоманов М.П. Вольный союз – Вільна спілка. Опыт украинской политико-социальной программы //Собрание политических сочинений М.П.Драгоманова /Под ред. Б.Кистяковского: В 2-х т. Париж, 1905. Т.1.
7. Драгоманов М.П. «Передне слово» до «Громади» //М.Драгоманов. Вибрані твори. К., 1991.
8. Драгоманов М.П. Проектъ основаній устава украинскаго общества «Вольный союзъ» – «Вільна спілка» //Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. К., 1993.
9. Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия //Собрание политических сочинений М.П.Драгоманова: В 2-х т. Париж, 1905. Т.1.
10. Переписка М. Драгоманова з М.Павликом (1876-1895): У 7-ми т. Чернівці, 1910. Т.3.
11. Скакун О.Ф. М.П.Драгоманов как политический мыслитель. Х., 1993.
12. Історія України в особах ХІХ – ХХ століття. К., 1995.
13. Василенко Н.П. Богдан Александрович Кистяковский //Социологические исследования. 1994. №№2, 4-5.
14. Кистяковский Б.А. Государство правовое социалистическое //Вопросы философии и психологии. 1906. Ноябрь-декабрь.

Надійшла до редколегії 27.06.2000

***В.В. Сичова**, канд. іст. наук,
доцент каф. історії Росії*

Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна

ЛІВІ ДЕПУТАТИ ВІД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ В ІV ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ

Проблема набуття досвіду парламентаризму на етапі розбудови Української держави примушує звернутися до вивчення діяльності дореволюційного російського парламенту – Державної Думи. Саме з нею пов'язані парламентські традиції більшості українських губерній. Остання дореволюційна парламентська установа – ІV Дума (1912-1917рр.) – виробила значне розмаїття (у порівнянні з Думами попередніх трьох скликань) форм та засобів вирішення конфліктних ситуацій. Це – запитова діяльність, бюджетні промови, обговорення законопроектів та законодавчих пропозицій, участь у думських комісіях.

Маніфестом від 03.06.1907 р. царський уряд обмежив можливості обрання до Думи представників національних меншостей на користь російського населення: «Створена для змицнення Держави Російська Дума повинна бути російською і за духом. Інші народності не повинні і не будуть у числі, що надає змогу бути вершителями питань суто російських» [1]. Тому в IV Державній Думі з 442 депутатів росіян було 373 чол., представників інших національностей – 69, з них 10 – українці. Цілком слушно, що українців може було й більше, але деякі записали себе росіянами у зв'язку з утисками українського народу, його культури. На відміну від Дум перших двох скликань, українці не мали фракції в IV Державній Думі.

Прилученню до політичної культури мешканців дев'ятох українських губерній сприяло обрання від них 96 депутатів (22%) до IV Державної Думи. Так, Волинська, Подільська, Київська, Харківська губернії дали 48 депутатів консервативного напрямку; Катеринославська, Херсонська, Харківська, Чернігівська, Таврійська -- 45 лібералів, з яких навіть був обраний голова IV Думи октябрист М.В.Родзянко. З трьох південно-східних були обрані всього три представники лівих сил [2]. На прикладі роботи соціал-демократів можна простежити застосування на практиці методів та форм парламентської діяльності. Яким би це не здавалося дивним, але саме ліві, зокрема, меншовики, використовували їх в повному обсязі. В той час, як праві, націоналісти, частково октябристи негативно ставились до запитової діяльності в Думі та майже не зверталися до неї.

Від України до IV Думи були обрані: меншовик А.Ф. Бур'янов (Таврійська губ.) та два більшовики – українці Г.І. Петровський (Катеринославська губ.) і М.К. Муранов (Харківська губ.).

При вивченні діяльності лівих фракцій IV Державної Думи радянські історики виходили з хибного стереотипу про нібито домінуючу роль більшовиків у робітничому, національному та селянському рухах. Вони з 20-х майже до 80-х років керувалися ленінськими скептичними відгуками про діяльність Думи, парламентські форми боротьби. Протиставлення більшовиків іншим представникам лівої опозиції, характеристика меншовиків як «дрібнобуржуазної партії», що позбавлена наукової та політичної ваги, на жаль стали обов'язковими ідеологічними шаблонами радянської історіографії. Цим пояснюється однобока, виключно позитивна оцінка діяльності більшовиків М.К.Муранова, Г.І. Петровського як «яскравих особистостей», в той час, як діяльність меншовика А.Ф.Бур'янова зовсім замовчувалася. В архівних та газетних матеріалах є інші дані, що викликало необхідність дати об'єктивну характеристику діяльності цих парламентарів IV Державної Думи від українських губерній.

Всі три лівих депутати від українських губерній були представниками однієї партії (РСДРП), від робітничої курії. М.К.Муранов був обраний до IV Думи робітниками Харківського паровозобудівельного заводу під тиском групи ленінців. Його кандидатуру як «непримиренного ворога ліквідато-

рів» висунули після довгих суперечок на нелегальних зборах виборців від соціал-демократів. М.Муранова обрали не при першому голосуванні, а при перербалотуванні, бо, на думку робітників, були і більш гідні представники [3].

Г.І.Петровський не заявив про себе, що він – «справжній більшовик», йшов до Думи за меншовицьким Наказом депутату. А обирали його як близького за поглядами до есерів. Навіть ЦК РСДРП, як писала Н.Крупська, дізнався з «Луча» тільки в листопаді 1912 р., що Петровський – більшовик [4].

Меншовик А.Ф.Бур'янов, навпаки, на виборах зробив заяву про підтримку більшовицької виборчої платформи. У зв'язку з чим не отримав потрібної кількості голосів при першому голосуванні, пройшов на повторних виборах [5]. Це свідчить, що більшість виборців українських губерній надавала перевагу менш радикальним депутатам, ніж більшовики.

Слід зазначити, що А. Бур'янова обрано в більш складних умовах, ніж вищезазначених однопартійців соціал-демократів, а саме – з загальною кількістю виборців на губернських зборах. Бо виборці промислових, робітничих Катеринославської та Харківської губерній знаходились у «пільгових» умовах: до Думи обов'язково треба було обрати одного депутата з кількості уповноважених від робітничих з'їздів [6]. Між тим, ні для кого не є таємницею, що для більшовицького ЦК головним було проведення в Думу не стільки особи, скільки такого представника партії, який би беззаперечно діяв за її вимогами.

Зараз особливо ясно, що соціальний стан та освіта є суттєвими показниками міри підготовленості депутатів до парламентської діяльності.

На перший погляд, всі три ліві депутати мали однакову – нижчу освіту. При цьому, якщо М. Муранов та А. Бур'янов мали домашню освіту, то Г. Петровський закінчив школу при Харківській духовній семінарії. Але слід враховувати і той факт, що, будучи робітниками, два останніх мали вищу кваліфікацію (токаря), ніж перший (слюсар).

З листопада 1912 р. всі названі депутати стали членами лівої опозиції IV Думи, а саме однієї з її складових частин – об'єднаної соціал-демократичної фракції (14 чол.), до бюро якої секретарем було обрано Г. Петровського [7, с.50, 56; 8, с.287]. Основними напрямками діяльності лівої опозиції, а також трьох її представників з України, були робітниче, національне та селянське питання.

В. Ленін та більшовицький ЦК, прагнучи революційних дій замість кропіткої парламентської роботи, здійснювали постійний тиск на своїх депутатів. Врешті-решт це призвело до розколу соціал-демократичної фракції (в жовтні 1913 р.) на РСДРФ (6 більшовиків, в т.ч. Муранов та Петровський) та соціал-демократичну (7(8) меншовиків, в т.ч. Бур'янов) фракції.

Причому, ставлення до ленінської сектантської тактики з боку більшовицьких депутатів було різним. Так, М.Муранов як член Російського бюро ЦК та довірена особа ЦК РСДРП(б) був послідовним прихильником розколу соціал-демократичної фракції IV Думи. Він скептично ставився до

парламентських засобів боротьби, що застосовувались меншовиками: «Ми надаємо бити стіну лобом «інтелігенції» з табору ліквідаторів, у нас – робітників – є .... вірний засіб боротьби, який всяку стіну зламає – страйк» [9]. В той же час Г.Петровський, з 1913 року офіційний видавець «Правди» член ЦК РСДРП, убачав можливим та необхідним зберігання єдності фракції, опирався розкольницьким намаганням «закордонних представників» [10]. Він передбачав, що в складних умовах парламентської боротьби розкол послабить єдиний фронт лівої опозиції, зашкодить спільним діям лівих щодо захисту прав та інтересів трудящих.

Розуміючи необхідність єдності опозиції, А.Бур'янов у січні 1914 р. навіть вийшов з меншовицької сімки (а насправді вісімки), щоб полегшити об'єднання фракцій. Такий крок був відповіддю на ленінські вимоги будівництва фракції на федеративних засадах: рівноправ'я двох її частин внаслідок рівноправ'я кожного з депутатів, при ігноруванні переваги меншовицьких депутатів на 1 (фактично 2) голос. Але це не врятувало становища у фракції, бо об'єднання було неможливим через розкол у верхівках соціал-демократії. 1914 рік був зазначений суттєвими змінами у складі соціал-демократичної фракції. З січня А. Бур'янов стає позафракційним депутатом IV Думи, а з травня Г. Петровський очолює РСДРФ. Між тим це кардинально не змінило їх позицій та поглядів щодо парламентської роботи та основних напрямків діяльності.

Г. Петровський вже в грудні 1912 р. одержав перше хрещення на думській трибуні, коли брав участь у обговоренні урядової декларації, висувуючи нагальні вимоги робітничого класу. А.Бур'янов також розпочав активну думську діяльність в грудні 1912 р. з промови по запиті лівих щодо порушень прав російських громадян у ході виборів до IV Думи. Він вимагав від уряду введення загального, рівного, таємного виборчого права.

П'ять разів Петровський, двічі Муранов, один раз Бур'янов ініціювали подання запитів уряду у зв'язку з незаконністю дій останнього. Г.Петровський мав 7 промов з трибуни Думи, А.Бур'янов – 9, М.Муранов – 2, – з приводу запитів лівих щодо тиску з боку уряду на свободи робітничих організацій (профспілок, лікарняних кас), на українську культуру, права страйкарів, депутатів Думи, селян, умов праці трудящих [11].

Коли в лютому 1914 р. царизм заборонив святкування 100-ліття з дня народження Т.Шевченка, всі три депутати підписали запити меншовиків та трудовиків з протестом проти кричущого порушення прав українців.

Ліві депутати IV Думи від українських губерній брали участь у обговоренні бюджету. Так, в травні 1913 р. Петровський, критикуючи ставлення МВС до українського питання, ще раз проголосив соціал-демократичне гасло самовизначення націй. Тоді ж А. Бур'янов акцентував увагу на необхідності вирішення питання про свободу профспілок, зборів, а через місяць виступив проти дій міністерства освіти щодо української мови. Неодноразово Г.Петровський, М.Муранов виступали з критикою міністерства торгі-

влі і промисловості через небезпечні умови праці та великий відсоток травматизму і смертності на підприємствах. Голосуючи проти кошторисів міністерства землеробства, юстиції, Г. Петровський навесні 1914 р. навіть виступив з меншовицькою вимогою експропріації поміщицької землі (передачі до рук селян, а не держави).

Однією з головних форм депутатської діяльності була робота в думських комісіях. Г.Петровський працював спочатку в комісії по виконанню державного розпису прибутків та витрат, потім – в бюджетній; А.Бур'янов – з народної освіти та реформи поліції. Останній був одним з ініціаторів створення в лютому 1913 р. робітничої комісії [12], яка б займалася робітничим законодавством. Але М. Муранов в комісіях, членом яких був обраний, практично не працював: комісію з робітничого питання відвідував нерегулярно, не кажучи про комісію за справами православної церкви, де не був на жодному засіданні [13].

Цікаво зазначити такий аспект, як безпосередні звернення виборців Катеринославської губернії до Г.Петровського, М.Муранова стосовно захисту їх мови від образ головою Думи М.Родзянко; а також до першого – з пропозицією створення комісії для розслідування причин масових отруєнь на фабриках хімічної промисловості [14, с.140]. Це свідчить про досить міцні контакти депутатів із своїм електоратом.

Парламентська діяльність Г.Петровського, М.Муранова закінчилась у листопаді 1914 р., коли вони були заарештовані та вислані до Сибіру за звинуваченням у прихильності до ленінського гасла поразництва. (На погляд автора, вони стояли на інтернаціоналістських позиціях [15]). А. Бур'янов працював у IV Державній Думі до лютого 1917 р. (у роки війни завжди схилився до оборонства).

Ретельний аналіз парламентської діяльності дозволив дійти висновку, що з трьох представників України ні М.Муранов, а Г.Петровський і особливо А.Бур'янов найбільш активно використовували всі форми та методи парламентської боротьби. Не дивлячись на цілі більшовицьких депутатів, дії яких носили агітаційний характер, об'єктивна спрямованість парламентської роботи мала конструктивні наслідки, деякий вплив на уряд, сприяла залученню народних мас до політичного життя, привертанню їх до політичної культури.

Список джерел та літератури:

1. Правительственный вестник. 1907, 3 июня. №121. 2. Государственная Дума. Созыв 4-й. Сессия 1-я: Указатель к стеногр. отчетам. Ч.1-3 [Заседания 1-81] СПб., 1913. 3. РДИА. Ф.1327. Оп.1. Д.316. Л.21; ДАРФ. Ф.102. Оп.242. Д.307 (3). Л.294 об.
4. РДИА Ф. 1327. Оп.2. Д. 200. Л.102; Луч 1912, 23, 28 нояб. 5. РДИА Ф.1278. Оп.8. Д.77. Л.8,12,13; Ф.1327. Оп.1. Д.33.б. Л.48 б. Положение о выборах в Государственную Думу. Отд. IV. Ст.123. п.6. 7. Бадаев А.Е. Большевики в Государственной Думе: Воспоминания. М., 1954. 8. Самойлов Ф. По следам минувшего: Воспоминания старого большевика. М., 1934. 9. За Правду [Правда], СПб., 1913, 18 окт. 10. Луч. Рабочая газета. СПб., 1913, 18 мая, 29 июня. 11. Государственная Дума. Созыв 4-й. Сессия 1-я:

Приложения к стеногр. отчетам. СПб.: Гос.тип.,1913. Вып.2. №159, 185, 222, 234, 262. Там же. Сессия 2-я. Вып.1. №59, 98, 107; Вып.2. №173, 179; Вып.3. №216, 368; Вып.4. №334; Вып.6. №601, 665; Вып.10. №918, 919. 12. ДАРФ. Ф.1278. Оп.5. Д.630. Л.39. 13. ДАРФ. Ф.1278. Оп.5. Д. 432, 433; Северная рабочая газета. СПб., 1914, 31 янв. 14. За Правду, 1913, 22 июня, 26 нояб; Письма рабочих в большевистскую фракцию IV Государственной думы //Историк-марксист. 1937. Кн.2. 15. Сичова В.В. Ліва опозиція в IV Державній Думі Росії: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Х., 1996.

Надійшла до редколегії 21.01.2000

В.Б. Саксонов, ад'юнкт каф. теорії і історії держави і права Ун-ту внутр. справ

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОСТАННЮ ТРЕТИНУ XVIII СТ.

Для державного устрою Росії XVIII ст. 34-літнє правління Катерини II було новим кроком у подальшому розвитку абсолютизму. Вона управляла країною самодержавно, спираючись на діючу систему державних установ. Під час її правління, як це тривало ще з часів Петра I, Російська імперія продовжує спиратись на «твёрдые основания положительных законов, от самодержавной власти исходящих¹» [1, с.166–167].

Проте, відразу ж після того, як Катерина II посіла імператорський трон, один з найвпливовіших царедворців – граф Н.І. Панін – запропонував серію проектів, за якими б було реорганізовано всю систему вищого управління імперією. Згідно з ними передбачалося піднести колишній авторитет Сенату, який би мав можливість обмежувати законодавчі права абсолютного монарха шляхом «представлений» (тобто заперечень) на «высочайшие указы» [2, с.101-102]. Побоюючись цих олігархічних тенденцій Сенату, Катерина II реформою 15 грудня 1763 р. розділила його на шість ізольованих між собою департаментів. Найважливіші справи зосередилися у першому з них, який очолював безпосередньо генерал-прокурор (над рештою знаходилась іще одна проміжна посадова одиниця – обер-прокурор). До цього ж департаменту відійшло і управління фінансами. Крім того, у його компетенції знаходились: охорона прав дворян, оголошення законів, управління. Таємничою експедицією та Канцелярією конфіскацій, державним та церковним майном, промисловістю, торгівлею, власно фінансами і фінансовим контролем та відповідними державними установами. Таким чином, управління фінансовою діяльністю було зосереджено у першому департаменті, разом з іншими загальноадміністративними питаннями [3, с.462-463].

Подальше посилення самодержавного характеру правління Катерини II знаходить своє втілення у зосередженні усієї законодавчої і виконавчої

---

¹ При публікації джерел збережено усі особливості стилістики, граматики та пунктуації оригіналу. Літеру «ять» замінено на літеру «е», твердий знак наприкінці слів відкинуто.